

2/2024,
mart-
aprel
(№ 00070)

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHGA KLASTERLARNING SINERGETIK TA’SIRI

Qurbonov Alisher Boboqulovich

i.f.n. professori v.b., Qarshi muhandislik-iqtisodiyot institute

<https://orcid.org/0000-0002-3208-5657>

qurbonov7721@mail.ru

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss2/a14

Annotatsiya

Qisqa muddat mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o'zining ijobiy tomonlarini ko'rsatdi. Jumladan respublikamizda to'qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy yetildi. Yangi va zamonaviy korxonalarni barpo etildi, yangi ish o'rinlarini yaratildi, yuqori qo'shilgan qiymatga yega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf yetish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishda sanoat klasterlarining nazariy-uslubiy asoslari, klasterlar va unga birlashgan tadbirkorlik sub'ektlarining mahsulotlar bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil jarayonida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlillar natijasida klaster iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyatni shakllantirishni ta'minlash imkonini berishi aniqlandi. Shuningdek, klasterlarning sinergetik samarasi, trigger samarasini respublikamiz tadbirkorlik sub'ektlarida qo'llash yo'nalishlari aniqlandi hamda klasterlarning hozirgi holati tahlil yetilib, xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Klaster, sanoat klasterlari, mahalliy sanoat, tadbirkorlik, sinergetik samara, trigger samarasi, klasterlarning "Erkin bozor" va "qutblar" nazariyasi.

СИНЕРГИЧНЫЙ ЭФФЕКТ КЛАСТЕРА НА РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Курбанов, Алишер Бобокулович

Исполняющий обязанности профессора кафедры, Каршинский инженерно-экономический институт «Инновационная экономика», к.э.н.

Аннотация

Работа в кластерном методе за короткий период времени показала свои положительные стороны. В частности, в текстильной промышленности нашей республики внедрены ресурсосберегающие технологии и технологии. Создавались новые современные предприятия, создавались новые рабочие места, развивалось производство готовой продукции с высокой добавленной стоимостью. Поэтому стабилизация деятельности возникающих и развивающихся кластеров и устранение существующих проблем считаются актуальными задачами. Для решения этих проблем необходимы теоретические и методологические основы промышленных кластеров, роль кластеров и связанных с ними хозяйствующих субъектов в развитии товарного рынка, изучение факторов, влияющих на

него, а также работы ряда ученых, которые проведенные научные исследования были теоретически проанализированы. В процессе анализа, основанного на диалектической теории научного исследования, использовались методы анализа и синтеза, статистический анализ. В результате анализа установлено, что кластерная экономика позволяет создать среду творчества и обеспечить формирование инновационной деятельности. Также определены направления применения синергетического эффекта кластеров и триггерного эффекта в хозяйственных субъектах нашей республики, проанализировано современное состояние кластеров, даны выводы и предложения.

Ключевые слова: Кластер, промышленный кластеры, местная промышленность, предпринимательство, синергетический эффект, триггерный эффект, «Свободный рынок» кластеров и теория полярный.

SYNERGIC EFFECT OF THE CLUSTER ON THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

Kurbanov Alisher Bobokulovich

Karshi engineering and economic institute Acting Professor of the Department of Innovative Economics, Ph.D.

Abstract

Working in the cluster method has shown its positive aspects in a short period of time. In particular, resource-saving technologies and technologies have been introduced in the textile industry of our republic. New modern enterprises were created, new jobs were created, and the production of finished products with high added value developed. Therefore, stabilizing the activities of emerging and developing clusters and eliminating existing problems are considered urgent tasks. To solve these problems, it is necessary to have theoretical and methodological foundations of industrial clusters, the role of clusters and associated economic entities in the development of the commodity market, the study of factors influencing it, as well as the work of a number of scientists whose scientific research has been theoretically analyzed. In the process of analysis, based on the dialectical theory of scientific research, methods of analysis and synthesis, and statistical analysis were used. As a result of the analysis, it was established that the cluster economy makes it possible to create an environment of creativity and ensure the formation of innovative activities. The directions for applying the synergistic effect of clusters and the trigger effect in economic entities of our republic are also determined, the current state of clusters is analyzed, conclusions and proposals are given.

Key words: Cluster, industry clusters, local industry, entrepreneurship, synergistic effect, trigger effect, “Free market” of clusters and polar theory.

Kirish

O‘zbekistonda sanoatini innovatsion rivojlantirishning yangi yo‘nalishi, raqobatda ustunlikni ta‘minlash strategiyasi sifatida klasterlarni joriy qilish amaliyotiga ye‘tibor chuqurlashmoqda. Klasterlar ishlab chiqarish, sanoat va xizmat ko‘rsatishni bir tarmoqqa to‘plash, qo‘shilgan qiymat zanjirini hosil qilishning samarali yo‘nalishi sifatida raqobatbardosh mulkchilik shakllarining paydo bo‘lishiga zamin yaratdi. Qisqa vaqt mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o‘zining ijobiy sinergetik ta‘sirini ko‘rsatdi. Jumladan respublikamizda to‘qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy yetildi. Yangi va zamonaviy korxonalarni barpo yetildi, yangi ish o‘rinlarini yaratildi, yuqori qo‘shilgan qiymatga yega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini

barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf yetish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Klaster ma'lum bir hududda o'zaro bog'langan korxonalarining iqtisodiy aglomeratsiyasi ob'ekti sifatida hunarmandchilik ishlab chiqarish davridan beri ma'lum. Uning fanda samarali usul sifatida talqin yetilishi birinchilardan bo'lib, atoqli iqtisodchi olim A.Marshallning asarlarida paydo bo'ldi. Marshall[1] ularni "Mahalliy sanoat" deb atadi. Keyinchalik "Sanoat hududlari" nomi keng tarqaldi. Marshall klaster so'zini ishlatmagan bo'lsa-da, mintaqada sanoatning o'zaro bog'liqlikda rivojlaniishini nazariy va matematik nuqtai-nazaridan tahlil qilib xulosalar chiqargan.

Hozirda eng mashhur atama "Klaster" yesa ancha keyin paydo bo'ldi. Rus olimlari A.V. Babkin, L.K. Shaminlar Klaster alohida iqtisodiy tizim sifatida qaralishi mumkinligini ta'kidlagan[2]. Ular klasterlarni xo'jalik yuritishning yangi shakli sifatida qaragan. Shuningdek, klasterlar iqtisodiyotning ortda qolayotgan bo'g'inlarini, boshqa bo'g'inlari bilan birga rivojlanishini ta'minlovchi sinergetik ta'sirni tahlil etgan. Bu yesa ham davlat sanoat siyosatining rivojlanishiga, ham butun iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatishini asoslashgan[3].

Bizning davrimizdagi klasterlar to'liqining ko'tarilishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog'liq. Buning sababi mahsulotlarning murakkabligining keskin o'sishi yedi - birinchi navbatda mashinasozlikda. Yakuniy mahsulotlarni yig'ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va butlovchi qismlarning soni va assortimenti ko'p marta oshdi. Bunday sharoitlarda barcha korxonalarining konsentratsiyasi bitta tom ostidagi ishlab chiqarish maydonchalari haqiqiy tanlov bo'lishni to'xtatdi. Muqobil variant - mustaqil ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorlik, ya'ni klasterlar vujudga kela boshladi. Klaster yondashuvining asoschisi sifatida M. Porter klasterni "Geografik jihatdan qo'shni bo'lgan bir-biriga bog'langan kompaniyalar va ular bilan bog'liq bo'lgan kompaniyalar guruhi" deb ta'riflaydi[4]. Bunday yondashuvlar tarmoqlararo va tarmoq ichida sinergetik ta'sirni ifodalaydi.

Sinergi samarasi ichki va tashqi qarshiliklarni, yutuqlar yig'indisini birlashtirganda paydo bo'ladi. Jamoa harakatini natijasini yerishish uchun kompaniyalar tuzilmalarini tashkil yetishda "Sinergiya" atamasi A.A.Bogdanov[5], I. Ansoff tomonidan qo'llanilgan[6]. Sinergiya deganda ikki yoki undan ortiq korxonalarining bir xil yo'nalishda birlashishi natijasida yuzaga keladigan strategik afzalliklar tushuniladi[7]. Klasterlashning sinergetik ta'siri tufayli quyidagi imkoniyatlar vujudga keladi:

- raqobatdan oldingi imkoniyatlar;
- innovatsiyalarning tarqalishi;
- vertikal integratsiya;
- texnologik transfer, hayotiy sikl uzaytirilishi, gorizontal differensiatsiya.

Rus olimi Ye. A Savelevaning fikricha hamkorlik va samarali foydalanish natijasida uzoq muddatli istiqbolda barcha manfaatdor sheriklarning imkoniyatlari sinergik yeffektga olib keladi. U yoki bu klasterni yaratish g'oyasi hududni batafsil o'rganish va tizimli yondashuvni talab qiladi[8].

Bizning fikrimizcha klasterlarga birlashish, unga kirish faqat bir-birining yonida joylashganligi yemas, balki foydali bo'lishi lozim. Klasterlarni yaratishda ishlab chiqaruvchilarning manfaatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lmasligi kerakligini

tushunish muhimligi infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatini yaratadi Klasterlar tadbirkorlarning imkoniyatlarini birlashtirgan yagona tizim sifatida shakllanadi. Shu bilan birga bir-biriga bog‘liq turli xil faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning o‘rtacha xarajatlarini qisqartirdi. Tarmoqda mavjud bo‘lmagan faoliyat turlarining hosil bo‘lishiga imkon yaratdi. Bu yesa bir yo‘nalishdagi ishlab chiqarish boshqa faoliyat turlariga senergetik ta‘sir ko‘rsatadi. Senergetik ta‘sir mahalliy harakatlar oddiy individual harakatlar yig‘indisidan iborat bo‘lib, integral tuzilmaning salohiyati individual tuzilma a‘zolari potentsiallaridan yuqori bo‘ladi.

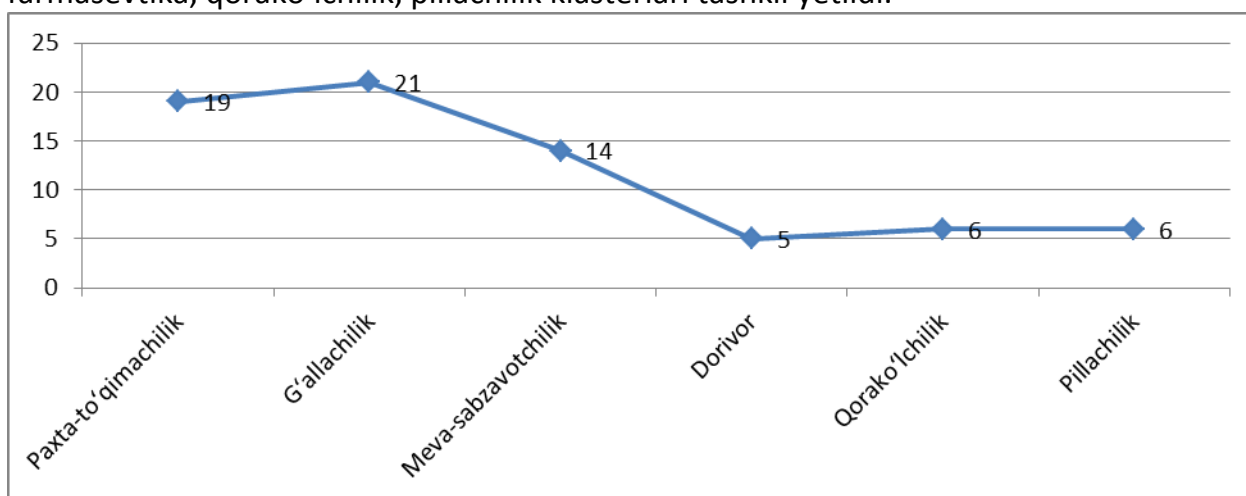
Tadqiqot usullari

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda sanoat klasterlarining nazariy-uslubiy asoslari, klasterlar va unga birlashgan tadbirkorlik sub’ektlarining mahsulotlar bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta‘sir qiluvchi omillarni o‘rganish kabi yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga taangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

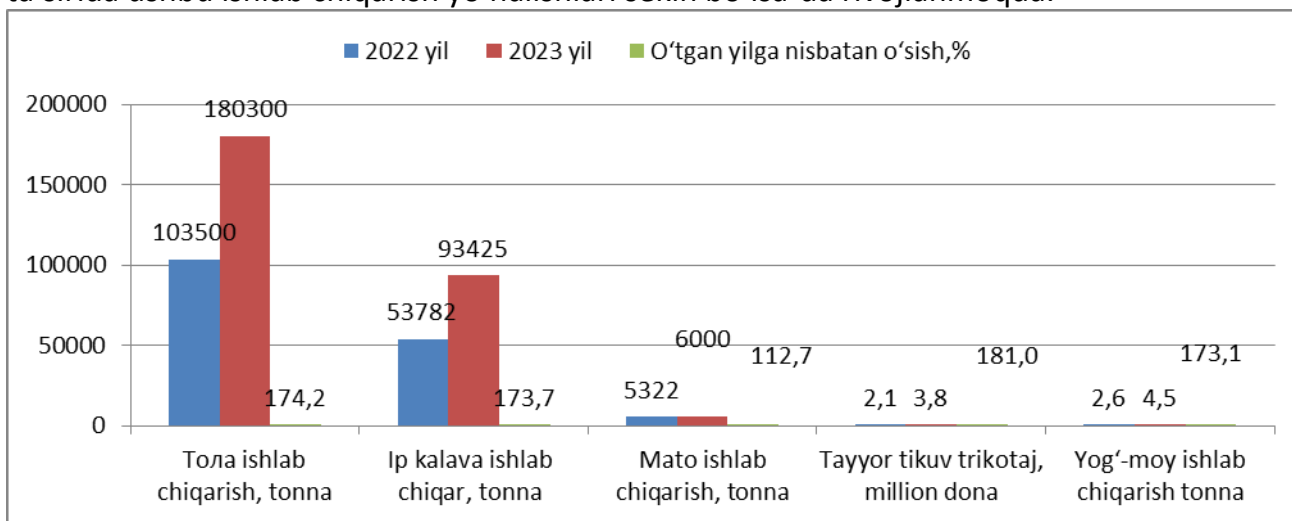
Klaster iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyatni shakllantirishni ta‘minlash imkonini beradi. Jahon tajribasida klasterlarni shakllantirishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, 80-90-yillarda taklif qilingan klassik liberal yoki anglo-sakson yondashuvidir. M.Porter aytganidek, xo‘jalik sub’ektlarining o‘zini-o‘zi tashkil yetishiga asoslangan “Erkin bozor” mexanizmlari doirasida sodir bo‘ladi. Ikkinchisi - "Qutblar" deb nomlangan zamonaviy Yevropa yondashuvi raqobatbardosh biznes hamda markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan.

O‘zbekiston Respublikasida klasterlarning vujudga kelishi Yevropaning "Qutblar" nazariyasiga muvofiq davlat tomonidan agrar tarmoqda sanoat integratsiyasini qo‘llab - quvvatlash orqali sodir bo‘lmoqda. Bu yesa xorijiy va mahalliy investorlarning erkin faoliyat ko‘rsatishi uchun me‘yoriy – huquqiy xujjatlar asosida ta‘minlandi. Agrar sohada qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlashning ortda qolishi davlat aralashuvini taqozo qildi. Jumladan, agrar tarmoqda paxta – to‘qimachilik, g‘allachilik, meva – savzavotchilik, farmasevtika, qorako‘lchilik, pillachilik klasterlari tashkil yetildi.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar soni, birlik.

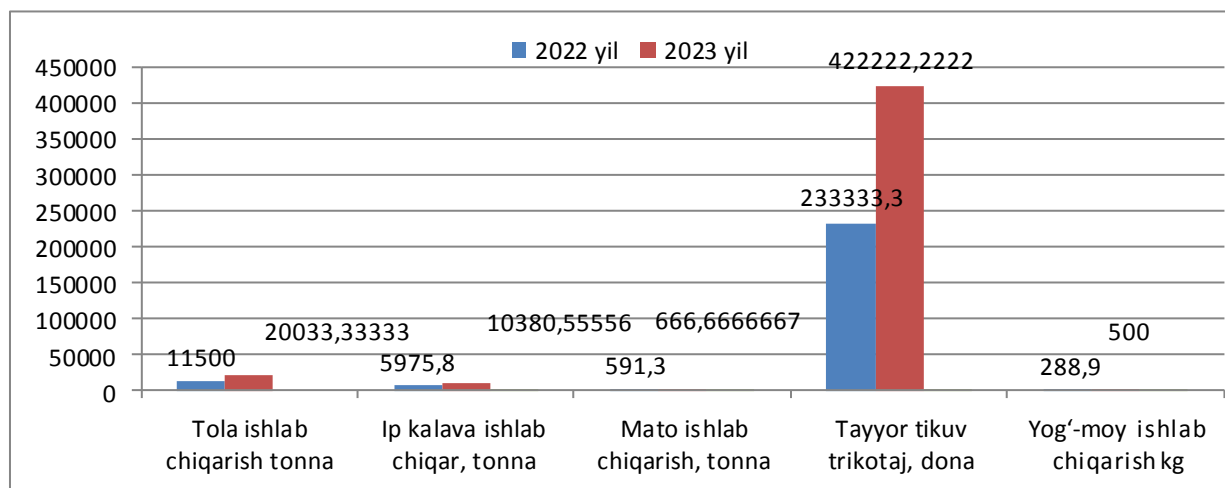
trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish 81.0 foizga ortgan, yog‘-moy ishlab chiqarish 73.1 foizga ortgan. Ammo mato ishlab chiqarish, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi oshgan bilan, ishlab chiqarish xajmi kam(2-rasm). Shunday bo‘lsa-da, ushbu ishlab chiqarish sohalari oldingi yillarda mavjud bo‘lmagan. Klasterlarning sinergetik ta‘sirida ushbu ishlab chiqarish yo‘nalishlari sekin bo‘lsa-da rivojlanmoqda.

2-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi.

Qashqadaryo viloyatida paxta – to‘qimachilik klasterlarining soni 19 tani tashkil qilgan bulib, shundan, faqat 9-tasi ip-kalava , mato, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaradi. Bu O‘zbekiston iqtisodiyotiga klasterlarning kirib kelishining dastlabki ko‘rinishlari xalos. 2017 yildan buyon agrar sohada klasterlarni rivojlantirishning huquqiy asoslari yaratilgan. Ammo xorijiy va mahalliy investorlarning bu yo‘nalishga kirib kelish sekin kechdi. 2021-2022 yillardan boshlab klasterlar qayta ishlash sohasini o‘z o‘rniga quyishni boshladi.

3-rasmda har bir klasterga tug‘ri keladigan agrosanoat mahsulotlari keltirilgan bo‘lib, ip-kalava , yog‘moy ishlab chiqarishdagi ko‘rsatkichlar juda pastligi ko‘rinib turibdi.

3-rasm. Har bir klasterga to‘g‘ri keladigan agrosanoat mahsulotlari

O‘zbekiston Respublikasida klaster iqtisodiyotiga tegishli bo‘lgan uyushgan kompleks disassimilyatsiyadan ko‘ra assimilyatsiya (*ichkarida to‘planish*)ning ustunligi bilan tavsiflanadi, ya‘ni faoliyatni to‘plash, bu uning uchun noqulay sharoitlarda ayniqsa

muhimdir. Disassimilyatsiyaning ustunligi faoliyatning yo'qolishiga va shunga mos ravishda tizimning tashqi ta'siriga qarshilikning pasayishiga olib keladi. Klaster iqtisodiyoti konjugatsiya hodisasini o'zida aks yettiradi. Konjugatsiya, ingression va disgression kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Konjugatsiya jarayoni yelementlarning bir xillik, o'xshashlik, harakatning bir yo'nalishliligi, bir-birini to'ldiruvchiligi va boshqalar tamoyillariga muvofiq bog'lanishi, shuningdek, ularning kombinatsiyasi natijasida "Zanjirli aloqa"ni tashkil yetishi bilan ta'minlanadi. Bu yesa klaster iqtisodiyotiga to'liq mos keladi. Yelementlar birikmasining paydo bo'lishi va o'zgarishi, xilma-xillikni keltirib chiqaradi hamda tashkiliy shakllarni o'zgartirib yangi tashkilot hosil qiladi.

Umuman olganda, klasterning paydo bo'lishi, kamdan-kam istisnolardan tashqari, kombinatsiya ta'siri ostida o'z-o'zidan sodir bo'lishi lozim. Tadbirkorlik tashabbusini ayrim omillarning asosiysi deb hisoblash mumkin. Bu yesa klasterlarning shakllanishi uchun asos hisoblanadi. Bir yoki ko'plab xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan birgalikda foydalanish imkoniyati yoki zaruriyati bir nechta birlashtiruvchi omillariga bog'liq. Masalan: asosiy texnologiya, mahsulotlarni marketingni ilgari surish kanallari, kadrlar tayyorlash tizimi, yagona mahsulot sohasiga oid nou-xau yaratish tizimi.

Xulosa

Klaster bir tomondan, trigger yeffektiga ko'ra tezda yangilash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonda xaridorlar bozordan oldinngi uzluksiz rivojlanishini yeslashga majbur qiladi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va barqaror holatni saqlash qobiliyati bilan belgilanadi. Uzoq vaqt davomida harakat bir xil tuzilish, ishlash usuli va traektoriyasi nisbatan. Aynan klaster iqtisodiyoti sizga biznes konsepsiyasini yangidan qurish, odatiy modellarni o'zgartirish, o'zingizni boshqacha joylashtirish va raqobatbardoshlikning yangi joylarini topish imkonini beradi. Klaster ichidagi raqobat tizimni optimallashtirishga va ma'lumotlar almashinuviga, mutaxassislar, texnologiyalar tizimni rivojlantirishga, moliyaviy resurslarni o'tkazish imkonini beradi. Klasterni rivojlantirish uchun yeng zarur bo'lgan tarmoqlarga, zamonaviy iqtisodiyot global iqtisodiyot bilan tavsiflanadigan raqobat, o'zgarishlar, axborot va kommunikatsiyalarning yanada tezroq oqimi o'sib bormoqda. Bu yesa biznesning murakkabligi va keng tarqalgan globallashuvni taqdim yetadi. O'zgarishlar tezligi shunchalik yuqori bo'ladiki, biz uning mohiyatida innovatsion biznesning yangi davri tug'ilishi haqida gapirishimiz mumkin. Bu yangi iqtisodiy va biznes muhitida zamonaviy texnologik yutuqlar bilan tavsiflanadi. Bozorlarda tez o'zgaruvchan o'yin qoidalari va moslashgan yangi xaridorning shakllanishi ham katta tezlikda o'zgaradi. Shunga ko'ra, ishlab chiqaruvchi talab muammolariga ham, atrofdagi bozor muhitidagi o'zgarishlarga ham moslashishadi.

Klasterni shakllantirish uchun quyidagi vositalar to'plamidan foydalanish lozim:

- tashkiliy va kommunikativ, jalb qiluvchi klasterni rivojlantirish va amalga oshirish mumkin bo'lgan kommunikativ muhitni rivojlantirish;
- yaratishni nazarda tutuvchi investitsiyalar jalb qilish, muhandislik yoki klasterni shakllantirish uchun zarur bo'lgan boshqa infratuzilmani shakllantirish;
- tashkiliy va huquqiy, me'yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash. Bu xodimlar, axborot, marketing va boshqa dasturlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday klaster ma'lum bosqichlar ketma-ketligidan o'tadi. Ular barcha klasterlar uchun bir xil bo'lmasligi mumkin. Ularning rivojlanish sur'ati har xil bo'lishi mumkin. Biroq,

klasterlarning rivojlanishida ba’zi xarakterli jihatlarni aniqlashga imkon beradigan ichki mantiq mavjud.. Yeng ko’p ishlatiladigan klaster bosqichlari quyidagilar bo’lishi lozim:

➤ strukturaviy - bosqichli, klaster strukturasi rivojlanishini dinamikada qayd yetish, uning asosiy vazifasi klaster tuzilmasida uning rivojlanishi uchun paydo bo’lishi kerak bo’lgan yangi yelementlarni aniqlashdan iborat;

➤ asosiy ishlab chiqarish va texnologik bosqichlarni belgilovchi ishlab chiqarish va texnologik ishlab chiqarishni qo’llab-quvvatlovchi klasterdagi jarayonlar va asosiy infratuzilma;

➤ muammoli, potensial klaster tuzilmasi va mavjud vaziyat o’rtasidagi tafovutlarni qayd yetish yoki potensial klaster rivojlanishiga ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan tashqi muammolar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

[1]Маршалл, А. Основы экономики / А. Маршалл. - М.: Издательство. "Прогресс", 1993. - Т.3. - 351 с.

[2]Бабкин А.В., Шамина Л.К. Анализ использования методических подходов в управлении экономическими системами // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономика». - 2008. № 1 (53). – Страницы 18-22.

[3]Бабкин А.В., Бахмуцкая А.В., Кудрявцева Т.Ю. Разработка Эффективный механизм региональной промышленной политики // Экономический рост России. - 2013. - № 4 (61). - С. 204-2012

[4]Портер, М. Конкуренция. Пер. с англ. / /. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.

[5]Богданов, А.А. Тектология – всеобщая организационная наука. [Текст] – Т. И, ИИ. – М.: Экономика, 1989.]

[6]Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И. Ансофф. – СПб.: Изд-во «Питер», 1999. – 416 с.]

[7].Синергетический подход в управлении [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.викторова-ц.ру>].

[8]Савелева, Е. А. Создание промышленных кластеров и повышение конкурентоспособности Самарского региона / Е. А.Савелева // Вестник Самарского государственного аэрокосмического университета. - 2009. -№3 - С. 178-192.